Małgorzata MICHALIK, Henryk MRUK

MOŻLIWOŚCI I WARUNKI PODNOSZENIA EFEKTYWNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW HANDLOWYCH W ŚWIETLE BADAŃ ANKIETOWYCH

Efektywność najczęściej odnoszona jest do zjawisk ekonomicznych i wówczas definiowana jest jako stosunek otrzymanych rezultatów do poniesionych nakładów. Efektywność może być również rozumiana szerzej, jako kategoria ogólnospołeczna, która obejmuje liczne elementy pozagospodarcze. W tym drugim przypadku trudno jest zmierzyć stopień efektywności społecznej, jako że wiele jej składników ma charakter jakościowy, niełatwy do ilościowego czy nawet wartościowego ujęcia. W rozważaniach zatem nad tymi zagadnieniami przeważają kwestie teoretyczno-abstrakcyjne, w małym stopniu bazujące na wynikach badań empirycznych. Szersze korzystanie z materiałów statystycznych właściwe jest w przypadkach zajmowania się efektywnością ekonomiczną, kiedy to celowe a zarazem możliwe jest obliczanie różnorodnych wskaźników. Nie wszystkie jednak elementy nakładów i rezultatów poddają się ścisłym pomiarom ilościowym i wartościowym, co wymaga ostrożnego interpretowania otrzymywanych wskaźników efektywności. Ponadto wszystkie elementy uwzględniane przy obliczaniu powyższych wskaźników kształtowane są pod wpływem działania wielu różnorodnych czynników, a to jeszcze bardziej utrudnia posługiwanie się jednym, syntetycznym miernikiem efektywności ekonomicznej. Na efektywność procesów ekonomicznych, w tym także procesów obrotu towarowego można spojrzeć nie tylko poprzez pryzmat rachunkowego mierzenia nakładów i rezultatów, ale także poprzez pryzmat szerokich uwarunkowań społecznych i gospodarczych wyrażających się nie w danych liczbowych ale w opiniach osób tworzących i uczestniczących w realnych procesach gospodarczych. W takim ujęciu pojęcie efektywności nabiera nieco innego zabarwienia, dalekiego od księgowo-finansowego liczenia wskaźników a jednocześnie nie obejmuje wielu kwestii społecznych, tak ważnych przy rozpatrywaniu efektywności ogólnospołecznej[1]. Korzystając z pogłębionych wyników badań ankietowych przeprowadzonych wśród kadry ekonomicznej, stawiamy sobie za cel naświetlenie możliwości oraz wskazanie warunków podnoszenia efektywności w sferze obrotu towarowego. Przy tak rozumianym pojęciu efektywności, tak określonym celu oraz po przeprowadzonych badaniach sformułowano wcześniej dwa założenia. Po pierwsze założono, że istnieje silne sprzężenie zwrotne między efektywnością funkcjonowania całej gospodarki narodowej a efektywnością sfery obrotu towarowego — a w jej ramach — przedsiębiorstwa handlowego. Ogólnie można przyjąć, że trudno oczekiwać

[1] Bliższa charakterystyka efektywności ekonomicznej oraz efektywności ogólnospołecznej zawarta jest m.in. w pracy: Z. Z a k r z e w s k i, Ekonomika handlu wewnętrznego. Warszawa PWE 1972, ss. 391-408.

sprawnego działania przedsiębiorstw handlowych w mało sprawnie działającej gospodarce — im zatem wyższa sprawność funkcjonowania gospodarki tym wyższa sprawność przedsiębiorstwa handlowego. Z drugiej strony efektywnie działająca sfera obrotu towarowego wzmacnia efektywne działanie gospodarki. Mając to na uwadze, badano nie tylko czynniki związane z efektywnym działaniem przedsiębiorstwa handlowego, ale przede wszystkim uwarunkowania efektywnego działania całej gospodarki narodowej. Po drugie założono, że istniejący system funkcjonowania gospodarki i sfery obrotu podlega reformowaniu. Możliwe jest zatem wprowadzanie różnorodnych zmian, które przyczynią się do podniesienia efektywności. Przedmiotem badania było zatem określenie tych warunków oraz wskazanie możliwości zwiększenia efektywności w drodze reformowania systemu ekonomicznego kraju.

Wspomniane powyżej możliwości i warunki podnoszenia efektywności (w rozumieniu ekonomicznym, ale nie ściśle rachunkowym) związane są z oddziaływaniem szeregu różnorodnych czynników, które mogą być klasyfikowane według wielu kryteriów[2]. Pomijając tutaj dyskusyjne kwestie szeregowania tych czynników, a także rozłączności stosowanych kryteriów klasyfikacyjnych możemy jednak ustalić, że przeprowadzone badania oraz dalsze rozważania dotyczyć będą w głównej mierze czynników o charakterze zewnętrznym, nazywanych często czynnikami egzogenicznymi. W pewnych przypadkach analiza obejmować będzie czynniki wewnętrzne, przy czym nie zawsze można będzie jednoznacznie przesądzić zakres działania danego czynnika.

Funkcjonowanie gospodarki podlegało różnorodnym próbom wprowadzania reform, jednakże ich efekty ciągle były niezadowalające, co rodziło nowe pomysły w zakresie doskonalenia systemu ekonomicznego. Koncepcje reform, którym zwykle przyświecał cel zwiększenia efektywności funkcjowania gospodarki, tworzone były najczęściej na szczeblach centralnych, a następnie wdrażane do praktyki z mniejszymi lub większymi zmianami. W całym okresie powojennym nie dopracowano się jednak zwartej i konsekwentnie realizowanej koncepcji zreformowania sfery gospodarczej. W minimalnym też stopniu badano, oceniano i uwzględniano opinie kadry ekonomicznej przy konstruowaniu nowych programów zmian oraz krytyce wcześniejszych rozwiązań. Ta obserwacja legła u podstaw zastosowania metody badań ankietowych wśród ekonomistów zatrudnionych w gospodarce narodowej dla poznania barier oraz możliwości skutecznego zreformowania gospodarki a zarazem istotnego i trwałego podniesienia poziomu efektywności i sprawności funkcjonowania. Badania ankietowe zostały przeprowadzone wśród ekonomistów — absolwentów Akademii Ekonomicznej w Poznaniu zatrudnionych w różnorodnych przedsiębiorstwach i instytucjach na obszarze całej Polski. Kwestionariusz ankietowy rozesłany został drogą pocztową do wszystkich uczestników Zjazdu absolwentów z okazji 60-lecia Akademii Ekonomicznej[3].

[2] Klasyfikacje tych czynników, przedstawione z różnych punktów widzenia, bazujące na wcześniejszym dorobku literaturowym przedstawione są dość szeroko w pracy: P. B l a i k, Podstawy rachunku efektywności obrotu towarowego. Opole WSP 1987, ss. 63-77.

[3] Charakterystyka uczestników Zjazdu absolwentów z okazji 60-lecia Akademii Ekonomicznej w Poznaniu we wrześniu 1986 r. zawarta jest w opracowaniu: M. M i c h a l i k, Informacja o uczestnikach Zjazdu Absolwentów z okazji 60-lecia Uczelni. AE Poznań 1986, maszynopis powielony.

Podstawą opracowania ostatniej wersji kwestionariusza było badanie pilotażowe przeprowadzone w maju 1987 r. Na podstawie uzyskanych uwag oraz informacji zmieniono wiele pytań, sprecyzowano ich zakresy a także wprowadzono gotowe warianty odpowiedzi w pytaniach, które miały charakter otwarty. Konieczność wykonania badań pilotażowych wynikała zarówno z oryginalnej treści ankiety, jak i korespondencyjnej techniki badań, w której łatwo o różną interpretację pytań. Z tego względu doświadczenia z badania pilotażowego w znacznej mierze zmieniły kwestionariusz ankietowy wykorzystany w badaniu zasadniczym[4]. Zastosowanie techniki pocztowej umożliwiało przeprowadzenie badań przy niewielkich kosztach. Ograniczało to jednak liczbę uzyskanych odpowiedzi, bowiem wypełnienie ankiety wymagało skupienia i dużego nakładu czasu. Na przełomie sierpnia i września 1987 r. kwestionariusz ankietowy rozesłany został do 1503 respondentów - absolwentów poznańskiej uczelni. W pierwszych tygodniach 1988 r., przy okazji wysyłania wydrukowanych materiałów ze Zjazdu absolwentów, załączono dodatkową prośbę o zwrot ankiety. W rezultacie tej procedury uzyskano na początku kwietnia 1988 r. około 300 odpowiedzi, z których do dalszego przetworzenia zakwalifikowano 281 wypełnionych kwestionariuszy ankietowych. Ankiety nadesłane w terminie późniejszym nie zostały uwzględnione w wynikach badań. Przetworzone odpowiedzi respondentów stanowią podstawę dalszych rozważań[5].

Rozległość podjętej tematyki badawczej spowodowała, że w opracowaniu wykorzystane zostaną jedynie odpowiedzi na te pytania, które łączą się z postawionym celem oraz przyjętymi założeniami. W pierwszym rzędzie rozpatrzone zostaną kwestie reformowania gospodarki zarówno z punktu widzenia zakresu zmian jak i szybkości ich wprowadzania. Dalej omawiane będą zagadnienia efektywnego funkcjonowania gospodarki i przedsiębiorstwa wraz z ustaleniem barier ograniczających takie działania. Dokładniej omówione zostaną opinie respondentów co do zakresu funkcjowania mechanizmu rynkowego. W dalszej kolejności analizowane będą problemy efektywności wykorzystania czasu pracy, zatrudnienia a także dotowania cen detalicznych towarów. W opracowaniu pominięte natomiast zostaną odpowiedzi respondentów dotyczące zagadnień samorządowych oraz bardziej szczegółowych kwestii ekonomiczno-finansowych. W zestawieniach tabelarycznych prezentowane będą wskaźniki struktury dla ogółu uzyskanych odpowiedzi bez szczegółowego ich korelowania z cechami ekonomiczno-społeczno-demograficznymi respondentów.

Podejmowane w latach 1981-1987 próby reformowania systemu gospodarczego kraju pozwoliły na skrystalizowanie się ocen tych zmian wśród kadry ekonomistów, która bezpośrednio stykała się z wprowadzonymi rozwiązaniami. Tempo i zakres tych zmian różne było w poszczególnych latach, o czym świadczyła etapowość

[4] Kwestionariusz ankietowy pn. „Gospodarka i rynek w ocenie absolwentów Akademii Ekonomicznej" zawierał 47 pytań, z czego jedynie 5 pytań miało charakter otwarty (bez gotowych wariantów odpowiedzi). Były to wyłącznie pytania merytoryczne, bowiem informacje metryczkowe (cechy demograficzno-społeczne) zawarte były w kartach zgłoszenia uczestnictwa w Zjeździe.

[5] Przetworzenie ankiet wykonano w Uczelnianym Ośrodku Przetwarzania Informacji AE w Poznaniu przy współpracy informatycznej mgr Ewy Kirschke. W opracowaniu wykorzystane zostały także liczne uwagi respondentów napisane na ankietach oraz dołączone w formie dodatkowych kartek.

wdrażania reformy (I etap od 1981 r. i II etap od 1987 r.). W pierwszym pytaniu proszono respondentów o wskazanie najważniejszych pozytywnych i negatywnych rozwiązań reformy dla funkcjonowania gospodarki kraju. Pytanie miało charakter otwarty i respondenci podawali własne sformułowania zmian pozytywnych i negatywnych. Przedstawione w tabeli 1 wyniki dowodzą, że znacznie częściej wskazywano na negatywne niż pozytywne następstwa dotychczasowych rozwiązań reformatorskich[6].

Tabela 1. Następstwa dotychczasowych rozwiązań reformy dla gospodarki w opinii respondentów

Wyszczególnienienie	Odpowiedzi w procentach*
P o z y t y w n e	
Poznanie barier wzrostu efektywności	16,4
Odchodzenie od systemu centralnego sterowania	17,4
Większa samodzielność przedsiębiorstw	37,7
Tworzenie nowych jednostek o różnych tytułach własności	7,1
Zmiana mentalności ludzi	13,9
Częściowa stabilizacja gospodarcza	17,1
Brak pozytywów	18,9
Brak danych	11,7
N e g a t y w n e	
Rozbudowane podatki	11,0
Negatywne skutki społeczne	10,0
Nierespektowanie ustawy o samodzielnośći przedsiębiorstw	12,5
Nieuporządkowana sprawa wynagrodzeń za pracę	19,6
Pozorne zmiany organizacyjne	32,4
Nieścisłość i niestałość przepisów prawnych	32,7
Nieuporządkowana sprawa cen	37,7
Utrzymywanie i umacnianie starych struktur sterowania gospodarką	42,3
Obniżenie produkcji i spadek jakości	9,3
Brak danych	8,9

* suma odpowiedzi przekracza 100 bowiem respondenci mieli możliwość wyboru kilku wariantów

Źródło: badania ankietowe

Jest zatem charakterystyczne, że ekonomiści zdecydowanie więcej widzą negatywnych niż pozytywnych następstw dotychczasowych rozwiązań reformy dla funkcjonowania gospodarki kraju. Wśród wielu istotnych negatywów najczęściej

[6] Z dotychczasowych doświadczeń przy zastosowaniu techniki ankietowej wynika, że kolejność pytań lub kolejność wariantów odpowiedzi może wpływać na uzyskane wyniki. Z tego względu świadomie zapytywano najpierw o cechy pozytywne a w drugiej kolejności o uwagi negatywne.

(ponad 42% badanych) wskazywano na utrzymywanie, a nawet umacnianie, starych struktur sterowania gospodarką kraju. Chodziło tutaj w dużym stopniu o centralne organa zarządzania przedsiębiorstwami, kompetencje resortów oraz pozorne przekształcenia w pośrednich strukturach zarządzania (zrzeszenia, gwarectwa). Respondenci uznali za podstawową słabość rozwiązań reformatorskich skostnienie nieefektywnych struktur centralnego sterowania procesami gospodarczymi. Problem ten szeroko podnoszony był na różnorodnych płaszczyznach życia społeczno-politycznego kraju a rezultatem tych nacisków były podjęte próby zreformowania centrum gospodarczego, które jednak — jak to wynika z odpowiedzi respondentów — nie były na tyle odważne, przyszłościowe i konsekwentne, aby uzyskać przychylną ocenę ekonomistów. Zreformowanie centrum sterowania gospodarką jest zatem najbardziej istotnym i pierwszoplanowym problemem wprowadzenia reformy gospodarczej. Warunek ten zdaje się być warunkiem koniecznym powodzenia i skuteczności pozostałych działań reformatorskich. Nie mniej ważnym negatywem dotychczasowych zmian jest brak przejrzystego systemu cen. Nieuporządkowanie tej sfery życia ekonomicznego dostrzegało prawie 38% respondentów. W tym przypadku podnoszono kwestię trudności działań w warunkach znacznej inflacji, przekreślającej możliwość podejmowania racjonalnych działań w ujęciu długofalowym. Utrzymywanie wysokiej dynamiki zmian cen nie było związane ze zmianami zakresu funkcji cen w kierunku ograniczania funkcji redystrybucyjnej na rzecz funkcji równoważącej[7]. W przedsiębiorstwach handlowych negatywnie oceniano istniejący system marż. Utrzymywane są one nadal na bardzo niskim poziomie a teoretyczne możliwości negocjowania cen zbytu nie mają w zasadzie praktycznego zastosowania. Istniejące uregulowania prawne związane z akceptacją cen detalicznych stanowionych przez handel ograniczają bardzo poważnie aktywną rolę przedsiębiorstwa handlowego na tym odcinku[8].

Z drugiej natomiast strony silnie zmonopolizowana sfera wytwarzania stanowi bardzo trudną do pokonania barierę w trakcie zawierania umów handlowych i negocjowania poziomu marż. Prawie jedna trzecia respondentów wskazywała na dalsze dwa negatywne następstwa dotychczasowych zmian: nieścisłość i niestałość przepisów prawnych oraz pozorność wielu zmian organizacyjnych. Szczególnie dotkliwa dla przedsiębiorstw jest różnorodność i wielość wydawanych aktów prawnych wraz z uciążliwymi i ograniczającymi samodzielność, drobiazgowymi zarządzeniami wykonawczymi resortów czy zrzeszeń. W mniejszym stopniu odczuwane były pozostałe, negatywne następstwa reformy: brak stałych mechanizmów w zakresie kształtowania wynagrodzeń za pracę (co piąty respondent), niepełne respektowanie ustawy o samodzielności przedsiębiorstw, zbyt szerokie rozbudowanie systemu opodatkowania przedsiębiorstw a także negatywne skutki społeczne.

---

[7] Por. Z. Krasiński, H. Mruk, H. Szulce, Ceny a rynek. Warszawa PWE 1985, ss. 9-20.

[8] Zmiana systemu marż handlowych jest podstawowym warunkiem zwiększenia efektywności przedsiębiorstw handlowych. Por. E. Budzich, Wewnętrzne i zewnętrzne czynniki wzrostu efektywności przedsiębiorstw rynkowych. „Przedsiębiorstwo i Rynek" 1987 nr 4, ss. 30-51.

Wśród pozytywnych następstw dotychczasowych rozwiązań reformatorskich większość odpowiedzi wskazywała na jeden obszar zmian jakim jest zwiększona samodzielność przedsiębiorstw (prawie 38% ankietowanych). W drugiej kolejności najwyższy odsetek respondentów nie dostrzegał pozytywnych zmian w funkcjonowaniu gospodarki — w ten sposób odpowiedział prawie co piąty respondent. Wśród innych cech pozytywnych wymieniano: odchodzenie od systemu centralnego sterowania gospodarką, częściowe ustabilizowanie gospodarki, poznanie barier wzrostu efektywności gospodarowania a także zmiana sposobu myślenia wśród pracowników.

Ocena pozytywnych i negatywnych następstw reformy dokonywana była przez ankietowanych ekonomistów w odniesieniu do ponad siedmioletnego okresu wdrażania reformy. W trakcie prowadzenia badań (jesień 1987 r.) niezwykle aktualna była w kraju kwestia czasowej intensywności wprowadzania zmian (zorganizowano ogólnokrajowe referendum w tej sprawie). Powyższe dwa względy zadecydowały o zapytaniu respondentów na temat szybkości wprowadzania reformy (tabela 2).

Tabela 2. Propozycje respondentów w zakresie tempa wprowadzania reformy

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach
Zdecydowane zmiany w krótkim czasie	61,6
Zmiany wprowadzone w okresie kilku lat	35,2
Zmiany w okresie kilkunastoletnim	1,4
Brak danych	1,8

Źródło: badania ankietowe

Uzyskane wyniki są w tym przypadku wyjątkowo jednoznaczne: 61,6% badanych opowiedziało się za wprowadzeniem zdecydowanych zmian w gospodarce i to w krótkim czasie. Jedynie nieco więcej niż trzecia część respondentów sugerowała okres kilku lat dla wprowadzenia reformy, natomiast za rozłożeniem jej w okresie kilkunastu lat opowiedziała się 1,4% badanych. Opinia kadry ekonomistów, od których w dużym stopniu zależy sprawność funkcjowania gospodarki, jest bardzo jasna: wprowadzić zdecydowane zmiany w możliwie krótkim okresie. Rozkładanie reformy na etapy i rozciąganie jej w czasie sprzeczne jest z warunkami i zasadami racjonalnego sprawnego i efektywnego działania. Chodzi o to, że pierwszoplanową kwestią jest sprawa konsekwentnego i szybkiego wdrożenia reformy gospodarczej, która zakreśli zasadnicze ramy samodzielnego działania przedsiębiorstw. W kolejnym punkcie zapytywano zatem respondentów o ich własne indywidualne opinie na temat konieczności i hierarchii zmian w procesie wdrażania reformy gospodarczej (tabela 3). Pytanie to również miało charakter otwarty a zatem badani nie mogli sugerować się wariantami odpowiedzi. Na tym tle niezwykle charakterystyczna jest zdecydowanie dominująca opinia, że najważniejsze a zarazem najbardziej konieczne jest rozliczanie przedsiębiorstw jedynie z uzyskanych

Tabela 3. Niezbędne zmiany w procesie wdrażania reformy gospodarczej w opinii respondentów

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach*
Rozdzielenie władzy politycznej od gospodarczej	16,4
Uporządkowanie przepisów prawnych	18,1
Odzyskanie zaufania społecznego	3,2
Umocnienie pieniądza	9,3
Likwidacja reglamentacji	6,4
Wyeliminowanie dotacji podmiotowych	7,5
Rozliczanie przedsiębiorstw z efektów działalności	42,7
Zmniejszenie podatku dochodowego	6,4
Powiązanie płac w przedsiębiorstwie z efektami jego działalności	24,9
tmonopolizacja handlu zagranicznego	5,3
Pełne wykorzystanie czynnika ludzkiego w przedsiębiorstwie	15,6
Restrukturyzacja centrum	23,1
Likwidacja czarnego rynku	1,1
Likwidacja kosztowej formuły cen	11,7
Równowaga rynku	24,2
Brak danych	10,7

* suma odpowiedzi przekracza 100%, gdyż respondenci mieli możliwość wyboru kilku wariantów

Źródło: badania ankietowe

efektów ekonomicznych — w ten sposób odpowiedziało prawie 43% badanych. W dalszej kolejności (co czwarty respondent) wskazywano na konieczność następujących zmian: pełne wykorzystanie siły roboczej (zatrudnionych) w przedsiębiorstwach, powiązanie poziomu płac z efektami działalności przedsiębiorstwa[9], doprowadzenie do równowagi rynkowej oraz dokonanie restrukturyzacji centrum sterującego gospodarką. Wszystkie te działania są logicznie powiązane ze sobą i świadczą o dużej dojrzałości kadry ekonomicznej przedsiębiorstw w zakresie rozeznania barier wdrażania reformy. Ponadto dostrzegano konieczność dalszych zmian, takich jak: uporządkowanie systemu przepisów prawnych, dokonanie podziału między władzą polityczną i gospodarczą, odejście od kosztowej formuły ustalania cen a także umocnienie pieniądza w gospodarce.

Wspomniano wcześniej, że formułując kierunki zmian w procesie wdrażania reformy gospodarczej respondenci dużą wagę przywiązywali do przywrócenia i utrzymania równowagi rynkowej. Kwestia ta, jako bardzo istotna dla efektywnego

[9] Ocena dotychczasowych zmian w zakresie systemu wynagradzania wskazuje, że wprowadzenie systemów motywacyjnych powiązane było z uzyskiwaniem lepszych wyników w działalności gospodarczej – por. K. B e c a, Systemy motywacyjne w handlu – efekty i kierunki doskonalenia. „Handel Wewnętrzny" 1987 nr 2, ss. 7-12.

funkcjonowania całej gospodarki, została poddana bardziej szczegółowym ocenom. Uzyskanie równowagi rynkowej może być uznane za podstawowy czynnik podniesienia sprawności działania gospodarki[10]. Nie chodzi tutaj o rachunkowe zbilansowanie podaży z popytem, ale o wprowadzenie mechanizmów, które gwarantowałyby utrzymywanie gospodarki i rynku w równowadze. Mechanizmy takie konieczne są do wprowadzenia zarówno w sferze wytwarzania i alokacji zasobów jak również w sferze podziału. Taki sposób widzenia problemów ekonomicznych charakterystyczny był dla osób objętych badaniami ankietowymi, co potwierdzają uzyskane wyniki. W ankiecie zapytywano respondentów o opinie na temat wprowadzenia mechanizmu rynkowego w sferze działania przedsiębiorstw a także o opinie na temat wprowadzenia konkurencji między różnymi podmiotami na rynku (tabela 4 i 5).

Tabela 4. Skłonność wprowadzenia mechanizmu rynkowego w sferze działalności zakładu pracy

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach
Zdecydowanie tak	52,3
Raczej tak	18,1
Raczej nie	0,4
Zdecydowanie nie	0,4
Nie jest to możliwe	16,4
Nie wiem	2,1
Brak danych	10,3

Tabela 5. Potrzeba wprowadzenia konkurencji w gospodarce w opinii respondentów

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach
Zdecydowanie tak	80,8
Raczej tak	16,0
Raczej nie	0,0
Zdecydowanie nie	0,4
Nie mam zdania	0,0
Brak danych	2,8

Źródło: badania ankietowe

[10] Teza ta została szerzej rozwinięta oraz udokumentowana materiałami statystycznymi dla wieloletnich szeregów czasowych w opracowaniu: Z. Krasiński, H. Mruk, H. Szulce, Równowaga rynkowa jako czynnik powodzenia reformy w handlu. W: Reforma gospodarcza oraz warunki jej powodzenia. Poznań AE 1986, ss. 201-214.

Zdecydowanie pozytywne odpowiedzi respondentów dowodzą trafności oraz istotności kwestii mechanizmów rynkowych jako podstawowego warunku skuteczności działań reformatorskich. Ponad 70% badanych wyraźnie opowiedziało się za wprowadzeniem mechanizmów rynkowych w sferze działania reprezentowanych przez nich przedsiębiorstw. Znamienny jest także fakt, że zaledwie 0,8% badanych było przeciwnych wprowadzaniu mechanizmów rynkowych. Jeszcze wyższy odsetek badanych popierał wprowadzenie konkurencji między różnymi podmiotami rynku — prawie 97% ankietowanych udzieliło takiej odpowiedzi. Wyniki uzyskane w badaniach przeprowadzonych wśród ekonomistów uczestniczących od lat w kształtowaniu procesów gospodarczych przemawiają za koniecznością konsekwentnych działań w kierunku wprowadzenia mechanizmów równoważenia rynku i gospodarki oraz konkurowania różnych podmiotów rynkowych. Konkurencja wśród różnorodnych przedsiębiorstw handlowych jest bez wątpienia korzystna dla poziomu zaspokojenia potrzeb nabywców. Z punktu widzenia efektywności i sprawności działania sfery handlu, niezbędne jest wprowadzenie mechanizmów rynkowych oraz konkurencji w sferze wytwarzania, która jest poważnie zmonopolizowana. Właśnie brak równowagi rynkowej i silne zmonopolizowanie gospodarki są jednymi z istotniejszych czynników ograniczenia działań efektywnościowych, podejmowanych na szczeblu przedsiębiorstw. Wskazywali na to dość wyraźnie badani absolwenci w odpowiedziach na pytania dotyczące sterowania kryteriami rachunku ekonomicznego w działalności przedsiębiostw (tabela 6). Posługiwanie się rachunkiem ekonomicznym w podejmowaniu decyzji gospodarczych w przedsiębiorstwach nie jest powszechne. Zdaniem badanych absolwentów, rachunek ekonomiczny uwzględniany bywa zaledwie w połowie przypadków przy podejmowaniu decyzji tak na szczeblu dyrekcji zakładu, jak również na szczeblach niższych. Na uwagę zasługuje fakt, że prawie jedna trzecia badanych podała, iż dyrekcje przedsiębiorstw wcale lub rzadko posługują się kryteriami rachunku ekonomicznego w swoich działaniach. Odpowiedzi na te pytania pozostają w ścisłym związku z wcześniejszymi opiniami na temat administracyjno-społecznych uwarunkowań procesów gospodarczych.

Tabela 6. Stosowanie rachunku ekonomicznego w zakładach pracy w opinii respondentów

Przez dyrekcję	Odpow. w proc.	Przez respondentów	Odpow. w proc.
Zawsze	9,3	Zawsze	12,8
Bardzo często	15,7	Bardzo często	21,4
Często	28,5	Często	22,1
Rzadko	17,8	Rzadko	8,2
Bardzo rzadko	8,9	Bardzo rzadko	1,1
Wcale	6,4	Wcale	0,7
Nie wiem	7,8	Nie mam takich możliwości	13,2
		Trudno powiedzieć	3,6
Brak danych	5,6	Brak danych	16,9

Źródło: badania ankietowe

Respondenci wypowiadali się również na temat działań, które należałoby podejmować w przedsiębiorstwach dla zwiększenia efektywności ekonomicznej ich funkcjonowania (tabela 7). Uzyskane odpowiedzi wskazują, że panuje pełna zgodność co do kierunku i rodzaju zmian. Wzrost efektywności działania podmiotów gospodarczych możliwy jest przede wszystkim poprzez poprawę rozwiązań organizacyjnych — na ten kierunek zmian wskazało 56% badanych. Mała sprawność organizacyjna gospodarki często bywa określana jako hamulec wzrostu sprawności jej działania. Czynnik ten odgrywa także poważną rolę w podnoszeniu efektywności gospodarowania przedsiębiorstw handlowych[11].

Tabela 7. Niezbędne czynniki zwiększenia efektywności ekonomicznej zakładów pracy w opinii respondentów

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach*
Poprawa organizacji pracy	55,9
Odnowa bazy materialno-technicznej	32,7
Wdrażanie w szerszym zakresie osiągnięć naukowo-technicznych	23,8
Rozszerzenie współpracy z zagranicą	15,3
Wyeliminowanie barier zewnętrznych Np. PPWW	33,8
Inne	23,1
Brak danych	6,8

* odpowiedzi nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mieli możliwość wyboru kilku wariantów

Źródło: badanie ankietowe

W dalszej kolejności proponowano ograniczenie barier zewnętrznych (głównie w odniesieniu do opodatkowania wynagrodzeń za pracę) oraz odnowienie bazy materialno-technicznej a także związane z tym wdrażanie w szerszym zakresie osiągnięć naukowo-technicznych. W kolejnym pytaniu kadra ekonomistów wypowiadała się na temat barier ograniczających poziom efektywności ekonomicznej w zatrudniających respondentów przedsiębiorstwach (tabela 8). Bariery te podzielono na zewnętrzne oraz wewnętrzne, przedstawiając kilka różnych wariantów odpowiedzi w każdym z tych obszarów. W odniesieniu do barier zewnętrznych najczęściej wskazywano na braki materiałowo-surowcowe — prawie 42% badanych. Warto dodać, że na ten typ ograniczeń wskazywano prawie dwukrotnie częściej niż na pozostałe bariery. Niedobory w sferze zaopatrzenia materiałowo-surowcowego stanowią zatem podstawową przeszkodę w uzyskiwaniu wysokiej efektywności gospodarowania. Oznacza to, że przede wszystkim rynek materiałów i surowców wymaga wprowadzenia mechanizmów, które doprowadzą

[11] Szerzej sprzężenia między organizacją a sprawnością funkcjonowania przedsiębiorstwa handlowego przedstawił: M. S t r u ż y c k i, Wpływ rozwiązań organizacyjnych na efektywność gospodarowania przedsiębiorstw handlowych. „Handel Wewnętrzny" 1988 nr 1, s. 1-8.

Tabela 8. Bariery ograniczające poziom efektywności ekonomicznej zakładów pracy w opinii respondentów

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach
Zewnętrzne	
Braki materiałowo-surowcowe	41,6
Braki energetyczne	8,2
Regres innych działów gospodarki	17,4
Brak równowagi rynku	18,1
Ograniczenia legislacyjno-prawne	25,6
Niska jakość pracy kooperantów	8,5
Reglamentacja dewizowa	14,6
Inne	11,4
Brak danych	23,1
Wewnętrzne	
Zła organizacja pracy	27,8
Zużyta baza mater.-tech.	35,9
Brak motywacji do pracy	35,6
Brak odpowiednich kwalifikacji pracowników	14,2
Brak środków na wprowadzenie postępu technicznego i modernizacji	20,6
Inne	10,7
Brak danych	25,3

* odpowiedzi nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mieli możliwości wyboru kilku wariantów

Źródło: badania ankietowe

do jego zrównoważenia. Chodzi o to, aby swobodny dostęp do surowców miały przede wszystkim te przedsiębiorstwa, które gospodarują najbardziej efektywnie. O tym mogą jedynie rozstrzygać mechanizmy gospodarcze, a nie decyzje administracyjne wspomagane narzędziami sterowania centralnego. Weryfikacja wartości użytkowych może dokonywać się jedynie przy obiektywizującym działaniu mechanizmu rynkowego, tak w sferze wytwarzania jak i w sferze obrotu. W dalszej kolejności respondenci wskazywali na powstałe bariery zewnętrzne: ograniczenia prawne, brak równowagi rynkowej czy też regres innych działów gospodarki narodowej. Natomiast w zakresie barier wewnętrznych wymieniano najczęściej trzy: zużycie bazy materialno-technicznej, brak motywacji do pracy i złą organizację pracy. Czynnik niewłaściwej organizacji pracy przejawiał się w odpowiedziach na wiele pytań, zarówno tych o charakterze bardziej ogólnym, jak i tych bardziej szczegółowych. Pojawił się on także jako podstawowa przyczyna nieefektywnego wykorzystania czasu pracy — w ten sposób odpowiedziało 46% respondentów (tabela 9). W drugiej kolejności wymieniano niewłaściwe systemy wynagradzania za pracę jako przyczynę nieefektywnej pracy zatrudnionych w przedsiębiorstwach (39% badanych). Następnie wskazywano na przestoje w pracy powodowane

Tabela 9. Przyczyny nieefektywnego wykorzystania czasu pracy w opinii respondentów

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach
Przerosty administracyjne	32,0
Braki surowców – przestoje w pracy	34,2
Brak towarów	8,2
Dekapitalizacja bazy materialno-technicznej	26,7
Niewłaściwy system wynagrodzeń	39,1
Zła organizacja pracy	45,9
Brak odpowiedniego nadzoru i kontroli	12,8
Przepisy prawne	13,9
Nielikwidowanie zbędnych etatów	20,6
Inne	7,5
Brak danych	3,6

Źródło: badania ankietowe

brakiem surowców (34%) oraz przerosty administracyjne (32%). Zmiana organizacji pracy, a także zmiana zasad wynagradzania za pracę umożliwiłaby zmniejszenie liczby zatrudnionych w przedsiębiorstwach bez negatywnego wpływu na uzyskiwane efekty gospodarcze (tabela 10).

Tabela 10. Możliwość zmniejszenia zatrudnienia bez negatywnych skutków dla zakładu pracy

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach
Zdecydowanie tak	34,9
Raczej tak	29,2
Raczej nie	16,4
Zdecydowanie nie	10,3
Nie wiem	2,8
Brak danych	6,4

Źródło: badania ankietowe

Wniosek ten rysujący się zupełnie wyraźnie na tle dotychczasowych rozważań znalazł swoje pełne potwierdzenie w opiniach ekonomistów na temat możliwości ograniczenia stanu zatrudnienia w zakładach pracy. Jest pewnym zaskoczeniem, że ponad 64% badanych stwierdziło, że w reprezentowanych przez nich przedsiębiorstwach można by zmniejszyć liczbę zatrudnionych pracowników bez negatywnych skutków dla realizowanych zadań. Z drugiej strony jedynie 26% badanych podało, że ograniczenie zatrudnienia nie jest raczej możliwe przy zachowaniu dotychczasowych efektów. Wyniki te są wyjątkowo znamienne w sytuacji, kiedy każdy z badanych wypowiadał się na temat zatrudnienia w reprezentowanych przez nich zakładach. Jeszcze bardziej zaskakujące są wyniki na temat możliwości wprowadzenia częściowego bezrobocia w kraju (tabela 11). Respondenci zdecydowanie

Tabela 11. Możliwość wprowadzenia w kraju niewielkiej rezerwy zatrudnienia w opinii respondentów

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach
Zdecydowanie tak	64,1
raczej tak	23,1
raczej nie	4,6
zdecydowanie nie	1,8
Nie mam zdania	3,2
brak danych	3,2

Źródło: badania ankietowe

wypowiedzieli się za utrzymywaniem niewielkiej rezerwy zatrudnienia w Polsce. Charakterystyczne jest to, że ponad 64% zdecydowanie popiera wprowadzenie rezerwy zatrudnienia a ponad 23% raczej przychyliło się do tego wniosku. Łącznie zatem więcej niż 87% opowiada się za wprowadzeniem i utrzymywaniem w kraju niewielkiego bezrobocia. Tak zdecydowane stanowisko ekonomistów wyrażone w tej dość drażliwej i dyskusyjnej kwestii wymaga głębszego rozpatrzenia tego problemu. Nie ulega bowiem wątpliwości, że przyjęte założenia polityczno-ustrojowe w kwestii prawa do pracy są pewnego rodzaju barierą dla szerokiego stosowania mechanizmów ekonomicznych, w tym także w sferze zatrudnienia. Zagadnienia te wymagają bliższego rozpoznania tym bardziej, że bezrobocie wprowadzone zostało w reformowanej gospodarce węgierskiej, gdzie zarejestrowany został związek bezrobotnych. Warto także dodać, że zaledwie 1,8% badanych było zdecydowanie przeciwnych wprowadzeniu w Polsce niewielkiej rezerwy zatrudnienia.

Interesujących wniosków dostarczają także odpowiedzi na pytanie dotyczące czynników wpływających na poziom płac w zakładach respondentów (tabela 12).

Tabela 12. Czynniki wpływające na poziom płac w zakładzie pracy

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach*
Wydajność pracy	19,2
Jakość i rzetelność pracy	12,5
Zajmowane stanowisko	53,4
Posiadane kwalifikacje	14,6
Staż pracy i doświadczenie	19,2
Więzi nieformalne między poszczególnymi pracownikami	21,4
Możliwości finansowe przedsiębiorstwa	43,4
Inne	8,2
Brak danych	6,8

*suma odpowiedzi przekracza 100%, bowiem respondenci mieli możliwość wybrania kilku wariantów

Źródło: badania ankietowe

Ponad 53% podało, że zajmowane stanowisko w przedsiębiorstwie decyduje o poziomie płac. Nieco więcej niż 43% wskazało, że wysokość płac uzależniona jest od możliwości finansowych przedsiębiorstwa. Na trzecim miejscu wymieniono więzi nieformalne istniejące między poszczególnymi pracownikami — 21,4%. Przytoczone wyniki dowodzą, jak luźny jest związek między płacami a kwalifikacjami zawodowymi i rozmiarami ponoszonego wysiłku. Zaledwie 12,5% respondentów stwierdziło, że poziom płac uzależniony jest od jakości i rzetelności pracy a 14,6% wskazało, że płace związane są z posiadanymi kwalifikacjami. Równie nisko oceniono doświadczenia zawodowe i staż pracy jako czynniki kształtujące płace — 19,2% odpowiedzi. Odpowiedzi te dowodzą, jak dalece istniejący system gospodarczy daleki jest od rozwiązań gwarantujących efektywne wykorzystanie czynników produkcji.

Wprowadzenie mechanizmów umożliwiających wzrost efektywności funkcjonowania przedsiębiorstw napotyka także na bariery związane z ingerencją organów administracyjnych w ustalanie cen, a także z centralnym rozdzielaniem surowców i materiałów (tabela 13 i 14).

Tabela 13. Dotacje do cen w opinii respondentów

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach
Obecny stan – właściwy	1,1
Dotacje należy trochę ograniczyć	7,5
Dotacje należy poważnie ograniczyć	52,0
Dotacje należy całkowicie wyeliminować	33,8
Dotacje należy zwiększyć	1,1
Inne	3,2
Brak danych	1,3

Źródło: badania ankietowe

Tabela 14. Centralne rozdzielnictwo surowców w opinii respondentów

Wyszczególnienie	Odpowiedzi w procentach
Obecny stan – właściwy	1,1
Rozszerzyć zakres towarów objętych rozdzielnictwem	1,4
Trochę ograniczyć rozdzielnictwo	7,1
Rozdzielać tylko niektóre towary	40,2
Całkowicie zlikwidować rozdzielnictwo	44,5
Inne	3,9
Brak danych	1,8

Źródło: badania ankietowe

Szerokie wykorzystywanie cen w ich funkcji redystrybucyjnej do mało skutecznego dzielenia dochodu związane jest z rozległym stosowaniem dotacji do cen detalicznych towarów. Posługiwanie się dotacjami na zbyt szeroką i głęboką skalę zmienia w zasadniczy sposób zachowanie konsumentów oraz producentów[12]. Subwencjonowanie cen wielu towarów konsumpcyjnych i produkcyjnych ogranicza możliwości posługiwania się rachunkiem ekonomicznym i zniekształca obraz relacji między nakładami a efektami. Z tego względu nadmiernie rozbudowany system dotacji obniża sprawność funkcjonowania gospodarki. Zależności te w pełni dostrzegane są przez badanych respondentów, którzy w ogromnej większości wypowiedzieli się przeciwko stosowaniu dotacji do cen na tak szeroką skalę. Prawie 86% badanych uznało, że dotacje winny być poważnie ograniczone (52%) lub nawet całkowicie wyeliminowane (33,8%). Poglądy ekonomistów oraz ich oczekiwania są także w tym przypadku sprecyzowane wyjątkowo jednoznacznie. Podstawową kwestią jest zatem podjęcie zdecydowanych kroków w celu ich ograniczenia, co — jak wskazuje praktyka — jest sprawą trudną do zrealizowania w warunkach blokowania swobodnego działania mechanizmów gospodarczych i rynkowych. Ta sama przyczyna powoduje utrzymywanie na dość szeroką skalę administracyjnych metod rozdzielania wielu surowców i materiałów. Są to również działania antyefektywnościowe, negatywnie ocenione przez kadrę ekonomistów — praktyków gospodarczych. Około 95% badanych postulowało istotne ograniczenie centralnego rozdzielnictwa towarów. Prawie 45% respondentów opowiedziało się nawet za całkowitym zlikwidowaniem rozdzielnictwa, a 40% uznało, że administracyjnie można dzielić jedynie niektóre towary.

Omówione wyniki badań ankietowych pozwoliły na empiryczne zobrazowanie barier zwiększania efektywności funkcjowania podmiotów gospodarczych, a w tym także przedsiębiorstw handlowych. Wypowiedzi respondentów potwierdziły przyjęte na wstępie założenie, że efektywność sfery obrotu jest ściśle związana z efektywnością funkcjonowania całej gospodarki narodowej. Nie da się zatem zwiększyć efektów działania handlu bez wprowadzenia zmian w całej gospodarce, w której sprzężone są ze sobą wszelkie podmioty, gałęzie i działy. W świetle wypowiedzi respondentów można przyjąć, że w gospodarce istnieją możliwości zwiększania efektywności działań ekonomicznych. Wymaga to spełnienia szeregu omówionych dokładniej warunków, wśród których zasadnicze znaczenie należy przypisać konieczności wprowadzenia różnorodnych mechanizmów gospodarczych i rynkowych.

---

12 Por. H. M r u k, Dotacje do cen detalicznych a postępowanie producentów i konsumentów. „Handel Wewnętrzny" 1984 nr 2, ss. 50-56.

S.96 6.99
5.97 6.12
5.98

Małgorzata MICHALIK, Henryk MRUK

Possibilities of and conditions for Improving Efficiency of Trade Enterprises in the Light of Questionnaire Studies

(Summary)

The results of questionnaire studies among a group of 281 economists – graduates of the Academy of Economics in Poznań are the basis of our considerations. Their opinions confirm the necessity for incorporating economic and market mechanisms into the economic system and that it is at the same time a fundamental condition for increased efficiency of economic subjects including trade enterprises. The implementation of solutions which would allow clearing accounts from the effects of their activities should be made rapidly by means of decisive and explicit measures. Improvement of the organisation of labour, introduction of the market mechanism and competition were regarded as the most significant factors for increasing efficiency in the functioning of the economy.

At the same time the respondents were in favour of reductions in employment, the introduction of moderate unemployment and abolishing the central distribution of raw materials as well as considerable limitation of subsidies. The unequivocal opinions of this group of economists on the conditions for reforming the economy show that the latter's fulfilment is essential to increase economic efficiency.

BIBLIOTEKA AE w Poznaniu